

**XX ғ. 20-шы жж. Оңтүстік Қазақстанда
кеңестік билікке қарсы қалыптасқан күрескер топтар**

Жанысбекова Гульнар Амирбаевна^{1*}, Әшим Жантөре Қайратұлы²

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, «Рухани жаңғыру және Қазақстан халқы Ассамблеясы» орталығының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті. Қазақстан, Шымкент қ.

***Автор-корреспондент**

e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>.

2. Шымкент қаласы саяси қуғын-сүргін музейінің ғылыми қызметкері, Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: unknownstreet@mail.ru, <https://support.orcid.org/hc/en-us/requests/new>

Аннотация. Мақалада Ресей Федерациясының, Түркістан облысының архивтерінен алынған материалдарды алғаш рет ғылыми айналымға енгізіп, пайдалана отырып, советтік биліктің жаппай саяси қуғын-сүргіннен аман қалуды көздеген халықтың амалсыз қарсылығының соңғы әрекеті: олардың бір-бірімен ұымдасуы, ынтымақтасуы және оқыған, білімді және жалынды қазақ қайраткерлерінің айналасына топтасуы арқылы күрес жүргізудің пайда болуының алғышарттары, топтық күрестің шырқау шегіне жетуі, бәсеңдеуі мен тоқтауын қамтыған Оңтүстік Қазақстан халқының XX ғ. 20 жж. талайлы тағдыры ақтық сәтіне дейін мол архивтік материалдар негізінде саналуан тарихи эпизодтардың суреттерін келтіре отырып, объективті түрде, яғни жалпыадамзаттық гуманитарлық таным мен тарихи қажеттілік тұрғысынан қарастыру, сипаттау және талданды. Өйткені, елдің ғасырлар бойында қалыптасқан шаруашылығы мен әлеуметтік байланыстарын жою арқылы оны жаңа большевиктік жүйеге толықтай бағындыру жүзеге асырылған болатын.

Кілт сөздер: автономия, күрескер топтар, қазақ топшылдары, топтық күрес, қуғын-сүргін, ұлттық бірлесу комитеті.

**ГРУППЫ БОРЦОВ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА ПРОТИВ СОВЕТСКОЙ
ВЛАСТИ В 20-ые ГОДЫ XX ВЕКА**

1. Жанысбекова Гульнар Амирбаевна, Кандидат исторических наук, доцент, руководитель Центра «Духовное возрождение и Ассамблея народа Казахстана» Университета Южного Казахстана им. М. Ауэзова. Казахстан, Г.Шымкент.

***Автор-корреспондент**

e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>.

2. Ашим Жанторе Кайратович Сотрудник Музея политических репрессий в Шымкенте, Казахстан, Шымкент. <https://support.orcid.org/hc/en-us/requests/new>, e-mail: knownstreet@mail.ru, <https://support.orcid.org/hc/en-us/requests/new>

Аннотация. В статье впервые представлены материалы из архивов Российской Федерации, Туркестанской области в научном обороте и с использованием последнего акта непримиримого сопротивления народа, стремящегося пережить массовые политические репрессии советской власти: предпосылки возникновения борьбы путем их организации, сотрудничества и объединения вокруг обученных, образованных и пылких казахских деятелей, достижения порога групповой борьбы 20-е гг. XX в. населения Южно-Казахстанской области. на основе богатого архивного материала была проанализирована, охарактеризована и проанализирована объективная, то есть с точки зрения общечеловеческого гуманитарного познания и исторической необходимости, с приведением изображений различных исторических эпизодов. Ведь было осуществлено полное подчинение страны новому большевистскому строю путем устранения сложившихся на протяжении веков хозяйственных и социальных связей.

Ключевые слова: автономия, группировщики, казахские тописты, групповая борьба, репрессии, национальный объединительный комитет.

GROUPS OF FIGHTERS OF SOUTH KAZAKHSTAN AGAINST THE SOVIET AUTHORITY IN THE 20'S OF THE XX CENTURY

1. Zhanysbekova Gulnar Amirbaevna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Center for “Spiritual Revival and the Assembly of the People of Kazakhstan” of the University of Southern Kazakhstan. M. Auezova. Kazakhstan, Shymkent.

***Corresponding author**

e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>.

2. Ashim Zhantore Kairatovich Employee of the Museum of Political Repressions in Shymkent, Kazakhstan, Shymkent.

<https://support.orcid.org/hc/en-us/requests/new>

e-mail: knownstreet@mail.ru, <https://support.orcid.org/hc/en-us/requests/new>

Annotation. For the first time, the article presents materials from the archives of the Russian Federation and the Turkestan region in scientific circulation and using the last act of implacable resistance of the people seeking to survive the mass oppression of the Soviet government: prerequisites for the emergence of struggle through their organization, cooperation and unification around trained, educated and ardent Kazakh figures, reaching the threshold of group struggle in the 20s of the twentieth century. the population of the South Kazakhstan region. Based on the rich archival material, an objective one was analyzed, characterized and analyzed, that is, from the point of view of universal humanitarian knowledge and historical necessity, with the presentation of images of various historical episodes. After all, the country was completely subordinated to the new Bolshevik system by eliminating the economic and social ties that had developed over the centuries.

Keywords: autonomy, gangsters, Kazakh topists, group struggle, national unification committee.

Кіріспе. Қазақ халқының бір-біріне деген жанашырлығы мен достығының жоғары деңгейі советтік билік жүйесінің үлкен алаңдаушылығын туындатқан болатын. Шежірелік білімге негізделіп алынбас қамалдай болған осы рухани тұтастық пен туысқандық ажырамас бірлікті, қазақи достастық жүйені талқандау үшін XX ғасырдың 20-шы жылдарында қазақтар қоныстанған жерді 5 бөлікке (Шығыс Түркістан – ҚХР; Солтүстік-батыс Қазақстан – Ресей Федерациясына; дербес Адай уезі; қазіргі Оңтүстік Қазақстан аймағы – Орталық Азия республикаларымен бірге Түркістан Республикасы; қазіргі Орталық және Шығыс Қазақстанды – Киргиз (Қазақ) автономиялық облысы) бөліп тастаудың, қазақ әліпбиін бірнеше мәрте жоюдың, Алаш автономиясын талқандаудың жеткілікті болмағандығынан оның советтік құрылыс жүйесінде қызмет жасап жүрген баскөтерер азаматтарын жеке-жеке бөліп алып қысымға алудың жүйесін жасады.

Осындай бөлініс нәтижесінде басқа қазақтардан қазіргі Орталық Азия деп аталатын географиялық бөлікте дербес оқшауландырылып тасталған Түркістан Республикасын мекендеген қазақ ру-тайпаларын төтенше төніп келген қызыл зұлматтан аман сақтап қалудың барлық мүмкіндігін жасаған қайраткерлер Тұрар Рысқұлов пен Сұлтанбек Қожановтардан бастау алған күрескерлікке «рысқұловщина», «ходжановщина» деген айдар тағылып, қудаланғанымен, халық арасында зұлматқа қарсы бірігу ісі тоқтамағандықтан, советтік қудалау машинасы енді бұл үрдіске «топшылдар» деп ат қойып, айдар тақты. Осының негізінде енді жаңа қудалаулар мен зорлық-зомбылықтар толқыны басталды.

Материалдар мен әдістер. Мұсылман жастардың бастамасы және большевиктер партиясына қойған қатаң талабы негізінде Түркістан коммунистік партиясының II конференциясында мұсылман-коммунистердің жұмысына жергілікті жердің ыңғайын түсіне отырып басшылық жасау мақсатында Мұсылман бюросын құру туралы шешім қабылдады. Олар Мұсылман бюросын ұйымдастыру арқылы Орталық Азияның мұсылман бұқарасына экономикалық жағынан үлкен қолғабыс көрсетті. Азамат соғысы жағдайында жұмыс істеген Мұсбюро жүздеген мың мұсылман босқындарын аман алып қалуға ықпал етті. Тұрар Рысқұлов 1920 жылдың алғашқы жартысында Түркістан Республикасы кеңестерінің Орталық Атқару Комитетін басқарды, ол республика басшылығына келген жергілікті халықтың тұңғыш өкілі болды. Оның жетекшілігімен Түрікатком республиканың саяси, әлеуметтік, экономикалық, әскери және мәдени өмірінде өзгерістерге басшылық жасады. Республикасының заң актілері мен заңдық күші бар қаулыларын қабылдауға, әкімшілік-ұйымдастырушылық және бюджеттік сипаттағы практикалық мәселелерді шешуге, үкімет мекемелері мен комиссариаттардың қызметіне басшылық етті. Тұрар Рысқұловтың Түрікатком төрағасы ретінде ерекше көңіл қойған мәселесі – патша үкіметінің отарлау саясатының экономикалық зардаптарын жою болды. Орыс шаруаларын қарусыздандыруға және көшпелі халықтардың ата қоныс мекендерін қайтаруына қол жеткізді. Ол 1916 жылғы босқындар мәселесі бойынша үкіметтің арнайы комиссиясын құрады. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің босқындарына қолдан келген көмегін көрсетті. Босқындардың туған жеріне, ата қоныс мекендеріне орналасуына мүмкіндік туғызды. Тұрар 1920 жылы Кремльдің алдында Түркістанның саяси және экономикалық егеменділік алу туралы мәселе көтереді, осы идеясы үшін Кремль Тұрар Рысқұловты 1920 жылы жазда Түркістаннан кетіруге мәжбүр етті [1].

Оңтүстіктің тумасы, 1913 жылы үш кластық училищені, 1917 жылы Ташкент қаласындағы мұғалімдер семинариясын бітірген С.Қожановтың қоғамдық-саяси жұмысқа бел шеше кірісу кезеңдері де осы кезеңде басталған. Ол 1915 жылы семинария жанынан ұйымдасқан «Кеңес» құпия ұйымының мүшесі болды. Ташкент қаласында 1915-1916 жылдары тұңғыш рет ұйымдастырылған бұл «Кеңесте» жүріп те өзінің белсенділігімен көзге түсті, кейін оның басшыларының бірі болған тұста да бұқара халықтың жоғын жоқтауды жалғастыра берді. Ал біраз уақыт амалсыздан Әндіжанда бой тасалауға мәжбүр болған Сұлтанбек төңкерістен соң журналистік қызметін қайтадан жалғастырып, Түркістан өңірінде шыға бастаған «Қырғыз» газетімен берік байланыс орнатады. Сол кездегі зиялы қауымның «бұратана» халықтарды кем санап, мейлінше шеттетуінің куәсі болған соң-ақ 1917 жылы 19-шы қарашада Ташкентте өткен Советтердің III съезінде коммунистік фракциясының осы тұрғыдағы шешіміне үзілді-кесілді қарсы тұрып, ұлт ұпайын жоғалтпауға жан сала кіріседі.

Алайда «қараңғы халық» санатындағы бауырлас қазақ, өзбек, қырғыз сияқты т.б. ұлт өкілдері биліктен шеттетілген тұста да ол дағдарып қалмады, қайта қайратына мініп, «Бірлік туы» газетінің газетін шығарды. Облыстық архивте сақталған Түркістан уездік Кеңесінің материалдарынан С.Қожановтың мектептердегі оқу процестерін жетілдіруге барын салып, оларды маман кадрлармен толықтыруға көп қызмет атқарғандығын көреміз. Тіпті табандылығы мен еңбекқорлығының арқасында Кеңестердің Түркістан уездік съезінің төрағасы, уездік атқару комитетінің мүшесі, Түркістан атқару комитетінің төрағасы қызметіне дейін өткені де мұрағат құжаттарында қаттаулы тұр. Одан бөлек, С.Қожанов 1920 жылы РКП(б) мүшелігіне, Түркістан Компартиясының Түрккомиссия құрған Уақытша Орталық Комитеті мүшелігіне өтіп, облыстық революция комитетінің де төрағасы болды. Дәл осы жылы ол Түркістан өлкелік жер шаруашылығы халық комиссариатының басшылығына да ұсынылған болатын. Бұл нағыз ел есесін түгендейтін, ұлт жоғын жоқтайтын, ымыра мен текетірестің алаңына айналған қауіпті де қажет қызмет еді. Өйткені қара қазақтың көпшілігі отаршылардың ойранынан, жұмысқы саясатынан шұрайлы жерлерінен түгелге жуық айырылып тынған болатын. Ал, сол ұлтарактай жерге зар болған жергілікті тұрғындардың жан айқайын Кеңестердің Түркістан өлкелік тоғызыншы съезінде ол: «Мен тартып алынған жердің барлығын қайтарып беруді талап етемін, бұл жерлердің барлығы босатылып, жаулап алушылардың қуылуын талап етемін» - деп ешкімнен тайсалмай жеткізіп, қара тақтаға ілінсе де қарақан басының емес, тұтас елдің қамын ойлайтынын анық аңғартқан еді. Яғни, созақтық мұғалім Сұлтанбектің 1918 жылдың 11 қарашасында кеңестерде өзінің ұтымды ұсыныстарын айтып, қатқыл талабын қоюдан қаймықпайтындығы, бірбеткейлігі билікке де ұнап, Жер шаруашылығы халық комиссары, Ішкі істер халық комиссары, Түркістан Орталық Атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметтерін де абыроймен атқарды. 1921 жылдың соңындағы В.И.Ленин қатысқан Кеңестердің Бүкілресейлік тоғызыншы съезінде де қайраткер ел мәселесіне ерекше мән беріп, ағарту жұмысын оңтайландыру турасындағы орынды ұсыныстарымен көсемнің де көзіне түсіп, Халық ағарту комиссары болды, сол кезде жарық көрген «Ақ жол» газетіне редакторлықты да қоса атқарып жүрді. Алаштық идеяны ту еткен ұлт марғасқалары өздерінің маңызы бөлек мақалаларында ұлттық тұтастықты сақтауды сөз етіп, ұлттық саяси көзқарастарын да бүркелемей ашып көрсетіп, мәдени-рухани құндылықтарды дәріптеуді де дәстүрге айналдырды.

Осылайша қазақы рухты бойына сіңіріп, жаңа қоғамда ұлттық құндылықтарды таптық құндылықтардан жоғары қойған, бағыт-бағдары айқындалған газеттің де оқырманы арта түсті. Жалпы «Басқармадан», «Сыртқы хабарлар», «Ішкі хабарлар», «Бұйрық-жарлықтар», «Әйел теңдігі», «Жастар арасында», «Ресми бөлім», «Елден», «Басмашылдар тарихы» айдарларымен алашқа танылған басылымның хат қоржынына қолдау білдіріп, хат жолдаған көзі ашық оқығындар да аз болмағанға ұқсайды.

Қай кезде болсын, көкейінде ұлт мәселесі тұрған, туған халқының салт-дәстүрін, тілін, мәдениетін дамытуды бәрінен жоғары қойған Алаш ардақтысы 1923 жылдың маусым айындағы РКП(б) Орталық Комитетінің ұлттық республикалар мен облыстардың жауапты қызметтерімен өткен кеңесте жұрт жанашары екенін тағы да көрсетті. Бұл сөзі кеңеске басшылық жасап отырған Сталиннің тарапынан сынға ұшыраса да, алған бетінен қайтпай, қаймана жұртына қасақана істеліп отырған қайраткердің баршасына да хал-қадерінше қарсылық танытып бақты. Қалалық және революциялық комитеттің бірлескен мәжілісінде сөйлеген сөзінде ол съезд қарсаңындағы аймақтар мен уездердегі жұмыстардың жергілікті жұрттың менталитетін ескермегенін батыл сынап, аймақтық партия комитетінің өзінбілермендікке салынып кетуінің салдары ауыр болып тұрғанын ашық мәлімдейді [2].

Ал, 1924-1925 жылдары Қазақстан автономиялы республика ретінде РСФСР құрамына енгенде Сұлтанбек Қожанов ВКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы болып сайланып, 1925 жылдың ақпан айында екінші хатшысы болды [3].

Сұлтанбек Қожанов 1920 жылдың 7 желтоқсанынан 1926 жылдың наурыз айына дейін, Ташкент қаласында аптасына үш рет шығып келген «Ақ жол» газетінің алғашқы редакторы ретінде тарихта қалып, оны шын мәнінде ұлт басылымына айналдырды. 1920-1925 жылдар аралығында «Ақ жол» газетінде С.Қожанов, С.Оспанов, Н.Төрекұлов, С.Асфендияров, М.Дулатов, И.Тоқтыбаев, Қ.Құлетов, М.Қайыпназарұлы, С.Сәдуақасов, Ж.Арыстанов, Ө.Тұрманжанов т.б. жауапты редактор, уақытша шығарушы болса, М.Дулатов, Қ.Кемеңгерұлы, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, К.Қоңыратбаев, Б.Кенжебаев, Мәшһүр Жүсіптің баласы Әмин Жүсіпов т.б. қаламгерлер тұрақты автор ретінде ұдайы атсалысып, газеттің ұлттық бейнесін қалыптастыруға өлшеусіз үлес қосты. Осы газетті орталық биліктің айдап салуымен басқа республикалардың коммунистері Средазбюроның құрамында жалғыз қалған С.Қожанов Ташкент қаласы және оған қарасты жер аумағы үшін күрес алаңына айналдырды. Ұлттық республикалар арасында жер бөлінісі үшін білек сыбана кіріскен С.Қожанов өз жақтастарын және қазақ жерінің шекарасын толықтыру ісіне тарту мақсатында «Ақ жол» газеті трибунасын пайдалана айналасына топтастыра бастады. Ол шекара аспаннан белгіленбейтіндігі, жерден белгіленетіндігін, әр ұлт өз қонысын сақтап қалып, сол қоныс қылған жерлерін мемлекет деп жариялайтындығын түсіндіре отырып, «Мұны анықтау керек» деген мақаласында «... кейбір түсініксіз оқиғалар болып жатыр ... бұрын «сарт» деп жүрген халық қағаз жүзінде оқығандардың арқасында «өзбек» атанып кетті ... Бұған жаттыққандай болдық ... «марқа», «парша», «қырық» деген үш жүзге бөлініп, қазаққа ұқсап руын, ұранын сақтаған, шын аты «өзбек» деген елде осы күнге дейін тасаланып, өзін кім деп санарын, жаңа өзбектерді кім деп санарын білмей таңырқап жүргендер аз емес. Тәшкент үйезінде құрама деген ел бар. Осы күнге дейін құрама ақтабан шұбырыншылықта ауып кеткен қазақтың Кіші жүзінің түрлі руларынан құралған жұрт деп санаушы едік.

Бөкей болысының тамалары Түркістан үйезінің Шу бойындағы Қызылқұрт тамаларымен туысқан болып шығып туысқан болып шығып, молла Сұлтанқұл деген кісілер көп адам болып Шуға ағайын іздеп барып келгенінен де хабарлы едік. Керіз болысы, Алшын Телеу болысы түгелімен Телеу, Қанжығалы болысы түгелімен Қанжығалы деп, барлығын қазақ руларының құрамалары деп санаушы едік. ... Бұлар құрамалармен бірге Жанабад районына қарағаны болмаса, құрама деп аталмайды екен. Енді осы 11 болыс құрама түгелімен өзбек деп саналып, хатталып отыр. Мұны да бір дуалы ауыз айтып істей салды ма? Құрама халқы шынымен өзбек болмақшылары бар болса, бірлі-жарым қазақ атын сақтауды мақұлдағандары да жоқ па екен? Осыны анықтау керек еді. Сырттан билеп ... ұлт белгісін анықтап, атақ беру де орынсыз ғой», - деген арман мен үміт араласқан сөзін айтады [4].

Яғни, әр ұлттың жері сол ұлттың мемлекетіне айналатындығы туралы мәлім болған кезден бастап, қазақ руларына тиесілі ауыл-аймақтардың барлығының өзге ұлт өкілдеріне айналдырылған келеңсіздігінің болғандығын С. Қожановтың мақалаларынан оқып, танысуға болады. Қайраткердің өзі мақала басында айтып өткеніндей, ұлт шекарасын анықтау туралы мәселе туындаған кезден бастап-ақ, әрбір ауыл мен оны мекендеген қандастарын іздестіру заңды құбылыс. Құрама уезінің құрамындағы қазақтардың барлығының өзбек болып жазылуының соңында қазақтардың жерінен және адамдарынан айрылуынан сақтану әрекеттерін жасауға тұтас қазақтарды шақырған. С.Қожановтың сол кезеңдегі өткір мақалаларының бірі – «Әзірлену керекте» қайраткер Түркістанның Ресей империясына отарлық кезеңдегідей орталыққа жалтақ, тәуелді жағдайда өмір сүріп отырғандығын, сонымен бірге, отырықшы аудандарға ішкерілеп еніп кеткен қазақтардың жыл санап басқа ұлттарға қосылып, отырықшылық мәдениетін автордың сөзімен айтқанда «азғындық» қатарында қабылдап, сол кезеңге дейін қазақтың ұлттық ордасының қалыптаспағандығы нашына жазады да, жат жұрттар орнап қалған базарлы, отырықшы орталық орындарын өзімізге бағындырып берсе ... Қазақстан астанасы көшіп келіп Орталық Азияда болса, қазақ және қырғыз халқының ұлт мемлекеті жасалады дейді [5].

Сонымен бірге, Қазақстанның астанасы үшін күрес, С.Қожанов үшін Ташкент қаласы үшін күрес еді. Оны мақаланың мынадай үзіндісінен байқай аламыз: «Басқа ұлттармен келісім болып, қоныс тисе, Қазақстан астанасы Ташкент көшіп келмек. Қайткенде де Сырдария облысына тоқтаусыз көшпек», - дейді ол[6].

Астаналық қаланы Орынбордан көшіру қажеттілігін С. Қожанов тағы бір мақаласында былай деп негіздеген: «... жарияланғанына 5 жыл болса да, Қазақстан (Қазақ ұлт Республикасы) әлі қазақ ұлт мемлекеті болып аяқталған жоқ. Астанасы – Еуропа топырағында, қалың орыс ортасы Орынбор қаласында. Халқының көпшілігі жат ұлттар болып, Қазақстанда ұлт мемлекеттерінде жүргізілетін саясат осы кезге дейін жүргізілген жоқ. Қазақ елінің тұрмысына лайықтап аз ғана уақыт болса да саясат жүргізілген

Түркістан қазақтарының екі облысы Қазақстанды ұлт мемлекеті қылуға үлкен себеп бола алса керек. Қазақстанды ұлт қылу, мемлекет жасау салмағын Орта Азия аудандарымен орындамақ», - дейді де, бұл міндетті астананы Сырдария облысына орнату арқылы шешуге болады деп қорытындылайды [7].

Жалпы алғанда, біріншіден, жоғарыда көрсетіп өткендей, қазақ руларын өзбек ұлтына айналдыра құжат толтыру – сөйтіп, олар мекендеген жерлерді болашақ Қазақстанның үлесінен болашақ Өзбекстан үлесіне қарай бұрып жіберу; ал, екіншіден, Ташкентті қазақ астанасы болады деген уәдені аяқасты ету арқылы советтік орталық билік иелері екі ортаазиялық ұлтты бір-біріне айдап салудың құйтырқы саясатын жүзеге асырды. Нәтижесінде, көршілес советтік республиканың азаматтары С. Қожановқа қарсы баспасөз бетіндегі шабуылдарын бастап кетті. Мысалы, «Түркістан» газетінің №127-ші санында «Азиялық» деген лақап атпен мақала жазған автор Орта Азияны шекараға бөлу міндеті жалғыз С.Қожановқа арналғандай, түрікмен, қырғыз, қазақ, өзбек ұлттарының тағдырын ойыншыққа айналдырып жүр, сол үшін «Ақ жол» газетін құрал қылған деп, көптеген айыптар тағып, «Орта Азияны шекараға бөлуде ондай (С.Қожанов тәріздес) тар кісілерді айдап шығу керек», - деп, үкім де шығарады [8].

Жер үшін тартысқа түсіп жатқан екі ел өкілдері мен олардың совет қызметкерлерінің арасындағы дау-дамайға Мәскеу өзбилігін айтып, жергілікті халықты басқарудың оңай тәсілін пайдаланды. 1924 жылдың 24-ші тамызында өткізілген Средазбюроның арнайы мәжілісінде «Вопросы, связанные с размежеванием» деген мәселе қойылып, онда «Кейбір органдарда орталық Азия республикаларын межелеу бойынша жүргізіліп жатқан үгіт-насихат компаниясы РКП Орталық Комитетінің АББ-да берілген жалпы партиялық және саяси директивалардан ауытқуға алып келуі мүмкін және оның бір бөлігін өндіретін дұрыс емес сипатқа ие болады. Үгіт-насихат мазмұнында және кең партиялық емес топты талқылауға, ұлттық мәселеге біздің Коммунистік көзқарастарымызды дамытудың орнына, межелеуге байланысты түбегейлі маңызды жалпы мәселелерді талқылаудың орнына, межелеу жөніндегі комиссияда талқыланатын ішінара аумақтық мәселелер қойылған кезде межелеу науқанының мұндай тұжырымы әсіресе дұрыс емес. кез келген болыстың немесе ауылдың аумаққа қосылуы туралы немесе басқа Республика. Комиссияның шешімінсіз, қосылуға қарсы және оған қарсы барлық дәлелдерді өлшей алмай, тек ұлттық құрам мен аймақтардың экономикалық ауыртпалығы туралы түсініксіз және жиі және тікелей бұрмаланған түсінікке ие бола отырып, көпшілікке жеткілікті жетілген талқылаусыз шешім қабылдау ұсынылады. Дұрыс түсінілмеген ұлттық мүдделерге сүйене отырып, ұлттық құмарлықтар өршіп кетеді, нәтижесінде ұлттық мәселеде партиямыздың саяси бағытын бұрмалауға жол берілмейтін үйкеліс пайда болады», - деген қаулы шығарады.

Осындай айдап салулар мен айтақтаулардың нәтижесінде совет билігі С.Қожановқа қарсы қуғын-сүргінді бастап кетті. С.Қожанов шекара белгілеу

кезінде Ташкент қаласындағы «кирработниктердің» кеңсесінде ғана отыруы міндетті болды. Бұл туралы жоғарыда мазмұны берілген мәжіліс хаттамасында арнайы «Жаңа құрылған республикаға немесе облысқа қандай да бір әкімшілік бірліктің кету мүмкіндігіне байланысты жергілікті, партиялық және партиялық емес қызметкерлердің қандай да бір орын ауыстыруына, әсіресе қазіргі уақытта лауазымды адамдардың кеңестік және партиялық аппараттарда іскерлік немесе партиялық емес, Ұлттық себептермен орын ауыстыруына жол берілмеуіне қатаң тыйым салу. Мұндай іс-шаралар ұлттық қатынастарды шиеленістіріп қана қоймайды-олар ағымдағы жұмысты бұзады және ажырату үшін дұрыс дайындыққа кедергі келтіреді. Жергілікті компартиялардың Орталық Комитеті білместен және келісімінсіз жоғарыда аталған себептер бойынша бірде бір орын ауыстыруды жүргізбеуге тиіс», - деген қатаң қаулы шығарылды. Осы арқылы жалынды қайраткерді ұлтынан және өз республикасынан ажыратылып жатқан көптеген қазақ руларының арасына баруға тиым салынып, оқшауландырылу жағдайында қалдырылды. Атын нақты атап көрсетпегенімен, қаулының нақ осы бөлігінің С.Қожановты көздеп тұрғандығын осы мәжілістің өзіне коммунистік партияның қазақ мүшелерінен тек С.Қожановтың ғана қатыстырылып отырғандығынан, жер үшін дау-жанжалға орталық билікпен көбіне тек С.Қожановтың түсіп отырғандығынан байқауымызға болады. Яғни, билік партиясының көздеген нысанасы – С.Қожанов болғандығы және оның қазақ жері үшін күресінің әлсіретілуі екендігі анық [9].

Бұл туралы С.Қожановтың Карклинге жазған хатынан да байқауымызға болады. Ол хатында неліктен тек өзінің ғана кеңседе қалдырылғандығына, ал басқалардың – соның ішінде Сегізбаев дегенге неліктен Ташкент уезінің ауыл-аймақтарына баруға рұқсат берілгендігі туралы «АҚЖ және ОК Атқару бюросының қаулыларымен жауапты партия қызметкерлерінің Ташкентке, тәртіпсіз және бақылаусыз шығуына тыйым салынғаннан кейін. Қарклин Т. Сегізбаевқа тұрақты рұқсат берді; бұл барлық адамдар үшін, соның ішінде Ташуездің киррабниктері үшін тыйым салуды жалғастыратын уақыт. Нәтижелер айқын. Бірақ бұл туралы айтуға кеш. Біз үшін тыйымның нақты атауы ғана белгісіз», - деп тікелей берілген сұрақтан да аңғаруымызға болады. Бұл тиым салуды бүгінгі күннің оқшаулау тәжірибесімен салыстырар болсақ – оның ұйқамаққа жақын келетіндігін көре аламыз [10].

Әрине, коммунистер бұл жерде де өздерінің дәстүрлі айла-шарғысын қолданып, «РКП ОК АҚ ТҚ хатында хабарланған фактілер екенін айтады. Ходжанова тауарларға рұқсат беру туралы. Сегізбаев Ташкент уезіне сапар шегу үшін-шындыққа жанаспайды. Ходжановтың осы хатының нысанын жол берілмейді деп тану», - деп шындықтан жалтара жауап беруімен бірге, ел қамын ойлаған азаматқа қорқыту-үркітулердің басталғандығын архив құжаттары растайды [11].

Оқшаулану жағдайында отырса да, С.Қожанов Средазбюроның төрағасына өзінің «Особое мнение» - «Ерекше пікір» деген хаттарын жолдап, ел ішіндегі жағдайды толық бақылап отырғандығын және оған дербес

қазақтардың көзқарасы тұрғысынан ерекше пікірінің бар екендігін үнемі көрсетумен болды.

Дегенмен, алғашқы Т.Рысқұловпен бірге жазылған «Дербес пікірді» біршама қазақ қызметкерлері қолдаса, ұйқамақта отырған С.Қожановтың «Ұлттық шекараны межелеу» ісіне байланысты пікіріне Меңдешов, Есқараев, Әлібеков және Серғазиев белгісіз бір себептермен қол қоя алмаған екен. Бұл жағдаятты екі түрлі түсіндіруге болады:

1) С.Қожановтың басқа қызметкерлерден де толық оқшауланғандығы себебінен өзі бастаған «Дербес пікірді» Средазбюроның мәжілісі басталғанға дейін таныстырып үлгере алмауы және таныстыруға жағдайдың болмауы;

2) С.Қожановтың шынтуайтына келгенде аса маңызды істен шеттетіліп қалғандығын көрген қазақ қызметкерлердің оның тағдырын қайталаудан қорқуы.

Дегенмен, бұл екі түсіндіру де – шағын болжам, гипотеза. Бұл пікірді қолмен қойғандай растайтын құжат архив қорларынан табылған жоқ.

Бұл оқшаулау шарасының өзін жеткіліксіз деп санаған биліктік партия жаңадан құрылып жатқан республикалардағы кейбір «жолдастардың» өз республикасына мамандарды тарту жұмысы үшін жеке келіссөздер жүргізуіне де тиым салды. Партиялық және советтік қызметкерлерді республикалар арасында бөліп тарату үшін Варейкис, Паскуцкий және Магазинер деген орталықтан жіберілген большевиктерден құралған арнайы комиссия құрылды [12].

Көптеген дербес мақалаларында Орталық Азиядағы қазақтармен бірге түрікмен, қырғыз халықтарының жағдайын да терең түсіне отырып, олардың қамын жеуі – билік иелерінің секемденуін туындатты. Осының нәтижесінде 1924 жылғы ұлттық республикалар бөлінісінде Қырғыз автономиялық облысы тікелей Ресей федерациясының құрамына енгізіліп, екі туысқан ұлттар арасына сына қағылады, бір-бірінен ажыратылады. Қазақтардың өздерін ғана емес, онымен тілектері бір, шаруалары ұқсас ұлттар да бір-бірінен шеттетілді.

С. Қожанов Қызылорда астанасы болған республиканы көркейтуге көп әрекет жасамаққа бекінгенімен, ел мен жер жағдайын білмейтін, білгісі де келмейтін бірінші хатшы Ф.И. Голощекинмен теке-тіресіп, елден кетуге мәжбүр болды да, біраз уақыт ВКП(б) Орталық Комитетінің аппаратында Ұлт республикалары мен облыстары бойынша жауапты нұсқаушы қызметінде болды.

Ал, 1927 жылдың аяғында Мәскеудегі марксизм-ленинизм курсы аяқтап, Ташкент қаласына оралып, Орта Азия бюросының үгіт-насихат бөлімі меңгерушісінің орынбасары болып 1929 жылдың қыркүйегіне дейін істегенімен, 1929 жылдан бастап оған қарсы қуғындау қайтадан басталады.

Сырдария округі бойынша Түркістан, Келес, Бадам, Қаратас, Иіржар, Жуалы аудандары ғана көшпелі және жартылай көшпелі аудандарға жататын. Осыған қарамастан Голощекиннің «Отырықшылдануды қысқа мерзімде жүзеге асыру» жөніндегі саясатты іске асырылды. 1929 жылдың

желтоқсанында Голощекин былай деп мәлімдеді: «Мен бізде колхоздастыру қозғалысы КСРО-ның басқа аудандарымен салыстырғанда жай жүреді деген пікірлермен келіспеймін. Мен бұл пікірлерді дұрыс емес деп санаймын». Осыдан соң-ақ жаппай ұжымдастыру басталды. Адамдардың малы және үй мүліктері тартып алынды. Әрине, мұндай бассыздыққа Сұлтанбек бастаған ұлт серкелері көз жұмып қарап отыра алмады, айтарын айтты, жазарын жазды. Содан 14 жыл өткен соң 1937 жылы тағы да ұсталып, саяси қуғын-сүргін құрбанына айналып кете барды. Дегенмен қысқа ғұмырында қазақ үшін қыруар шаруа тындырғанын архив материалдары ақтара отырып көз жеткізуге болады.

Топтық күресті басты ұйымдастырушы деп танылған, талай-талай сыни мақалалар мен советтік ұрандарда «Рыскуловщина», «Ходжановщина», «группировщики» т.с.с. атаулармен белгілі болған Т.Рысқұлов пен С.Қожановты қызыл билік Қазақстан жерінен аластатқаннан кейін де советтік құрылысқа қарсы жергілікті жерлердегі қарсыластық тоқтаған жоқ. Өздерінің басшыларынан айрылған топтар бірлесе отырып, советтік билікке қарсы қарулы күрестерге ұйымдасып шығып отырды.

Оңтүстік Қазақстан жерінде бірнеше көтеріліс болғандығы белгілі. Олар: «Созақ көтерілісі», «Бостандық көтерілісі», «Сайрам көтерілісі» және т.б. ұйымдасқан қарсыластықтар. Солардың ішінде жастардың да ұйымдасқан қарсыластығын атап көрсетуге болады. Небәрі 16-21 жастағы жастардың советтік билікке қарсылығы ерекше айтуға тұрарлық тарихи факт деп есептейміз. Советтік биліктің зорлық-зомбылығына қарсы жер-жерден бой көрсеткен қарсылықтар «Қазақстанда қуғын-сүргінге қарсы болып өткен 372 көтеріліс» деген атаумен белгілі болып, Президент Жарлығымен құрылған Мемлекеттік комиссияның арнайы бір бағытының зерттеу нысанына айналған.

Өйткені, көтерілістер халық наразылығының соңғы түрі, ақырғы нүктесі. Болмысынан биязы мінезді, қойдан қоңыр халықтың ашу-ызаға булығы, қару алып қарсыластыққа шығуы үшін аса бір үлкен нәубеттік сипаттағы қиыншылықтардың туындауы, яғни, бұлтартпас тарихи алғышарттар қажет болатын. Нақ осындай жағдайлар «Созақ көтерілісі», «Бостандық көтерілісі», «Сайрам көтерілісі» және тағы да басқалары сияқты көтерілістердің басталуына себеп болғандығы белгілі.

Дегенмен, сипаты жағынан белгілі-бір елді-мекендерді тұтастай қамтыған аса бір үлкен көтерілістік сипат алмаса да, сол кездегі қазақ қоғамындағы жастардың ұлтқа қарсы жасалып жатқан қиянатқа қарсы бұлқынысты баскөтерулерінің бірі – өз ұранын «Алаш» әділетті ұйымының бірлігі жасасын!» деп көтерген «Қазақшылдар» тобының 1928 жылғы күресі [13].

«Қазақшылдар» тобы туралы мәлімет Қазақстан тарихы оқулықтарында немесе басқа да зерттеулерде мүлдем қарастырылмағандығы анықталды. Шетелдік зерттеулер ішінде Түркия мемлекетінің тарихшыларының симпозиумдары материалдарына сілтемеден

«Қазақшылдар» тобы туралы деректің бар екені интернет сілтемесінен байқалғанымен, мақалалар жинағы мазмұнынан толық мәліметтер кездескен жоқ [14].

Осыған байланысты, Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі комиссия құрамындағы архивтік зерттеу барысында Түркістан облыстық саяси архивінің қорларынан табылған «Обвинительное заключение по делу группы «Казакшильдер». 7 июня 1928 года» атты іс мазмұны арқылы Қазақстан қуғын-сүргінге ұшырау тарихының осы бір ақтандаққа айналған тұсына алғаш рет ғылыми-тарихи талдау жасау, оны ғылыми айналысқа енгізу, сондай-ақ, болашақта мерзімдік баспасөз беттерінде қалың оқырман – Қазақстан жұртшылығының назарына ұсыну мүмкін болып отыр.

«Қазақшылдар» тобы сол кезеңде оқыған, көзі ашық, тіпті билік партиясының құрамына кірген жастар екендігін архив қорларында сақталған айыптау құжатынан, нақты айтқанда, ОГПУ-дың округтік бөлімінің бастығы Журавлев пен әскери округ бастығы Саенконың Сыр-Дария губерниялық комитетінің жауапты хатшысы Фоминге 1928 жылғы 7-ші маусымдағы «Аса құпия» деген белгі салған ресми есеп беру хатында көрсетілгендей, контрреволюциялық топ мүшелерінің барлығын ВКП(б) және ВЛКСМ мүшелігінен шығару туралы жасаған сұранысынан біле аламыз. Топтың негізгі ұйымдастырушысы мен жетекшісі Достанов Еңсеп екендігін «Айыптау қорытындысы» атты құжаттағы тізімнің ең басында, аты-жөнінің бірінші кезекте жазылуынан аңғаруымызға болады. Бұл болжам іспен онан әрмен таныса бастаған кезде, Еңсептің өзі іздеп келіп қонып отырған үйінде Шымкентке Қазалы жақтан не үшін келгенін түсіндірген кезде сөздері арқылы да дұрыс екендігі айқындала түседі [15]. Сыр-Дарья губерниясы Қазалы уезінің Қамбаш болыстығының №1 ауылында дүниеге келген Еңсептің жасы тұтқынға алынған 1928 жылы 23-ке келген екен. Құжат оған сипаттама берген кезде сауатты, ВКП(б) мүшесі, бұрын сотталмаған деген деректермен ғана шектелген.

Ұйымның екінші мүшесі – 21 жастағы Бітімбаев Әбдірахман туралы ерекше айтып кету керек. Сауатты, комсомол мүшесі, үйленбеген, Қазалы қаласының қазағы РСФСР Қылмыстық Кодекстің 73-ші бабы бойынша 1928 ж. (айы белгісіз) сотталған қызметкер екен. Ұйым ісімен ұсталған кезеңде жұмыссыз болған. Бізге «Қазақшылдар» ұйымы мүшелерінің маусым айында ұсталып, сотталғандығы белгілі. Ал, қылмыстық жауапкершілікке тартылғаннан кейін, қайтадан ұйым құрып, оның әрекетін жасау үшін Әбдірахманға кемінде 1-2 ай уақыт керек. Сондықтан, осыған дейін оның советтік билік жүйесіне қандай қарсылық көрсеткендігін анықтап, болжам жасау үшін РСФСР Қылмыстық Кодекстің 73-ші бабына талдау жасап көрейік. Аталмыш бап «Жекелеген азаматтардың билікке күш қолданбай қарсылық көрсетуін алты айға дейін бас бостандығынан айырумен немесе еңбекпен түзеу жұмыстарымен немесе бес жүз рубльге дейінгі айыппұлмен жазалайды» деп көрсетеді. Осыдан келіп шығатыны – ВКП(б)-ның қазақ жерінде тайрандауына Бітімбаев Әбдірахманның наразылық көрсетуі алғаш

рет емес, дегенмен, осыған дейін жалғыздың көпке қарсы шыққаны сипатында болғанын және осыдан келіп, оның жаза өтеп болып (жазаның айыппұл арқылы өтелуі де мүмкін), жұмыссыз қалып, өз пікірлестеріне іздестіру жүргізгендігі әбден мүмкін жағдай екендігін себеп-салдарлық байланыс заңдылығы бойынша дұрыс, деп мойындай аламыз [16].

Аталған ұйымның келесі мүшесі Әулие-Ата уезі Қарабәкір болысына қарасты №7 ауылдың қазағы, әлі шаңырақ көтеріп үлгермеген батрақ-комсомол, 21 жасар ғана Манасбаев Қошқарәлі Шымкент қаласында ауылшаруашылық техникумында оқып жүрген кезінде, осы топқа қосылған екен. Бірер жас та болса – жасына қарап аға деп сыйласу – қазақ халқының дәстүрі екені тіпті келімсектер билігіне де аян болатын. Соған қарамастан, өзінен үлкендерден бұрын тізімге іліккеніне қарағанда Манасбаев Қошқарәлі ұйымның беделді мүшесі болғанға ұқсайды. Онымен бір оқу орнында оқып жүрген 22 жастағы Молдабеков Мәулен Түркістан уезі Шілік болысына қарасты №6 ауылдан келген комсомол қатарына өткен батрақ. Қошқарәліден кейін тізімде жазылып тұрғанына қарағанда оның осы ұйымға да сол Манасбаев Қошқарәлі арқылы келгені байқалады. «Қазақшылдармен» бірге сотталғандар арасында тізімде есімі кездескен Жүзбаев Абдулла Ташкент-өзбек «Түзел» аулынан Сырдарья губерниясының орталығы - Шымкент қаласына келіп дәріханада көмекші болып істеп жүрген кедей диханның баласы, үйленбеген, сауат ашқан комсомол мүшесі, бұрын советтік сот жүйесіне ешқандай іспен түспеген, азамат болған екен. Сондай-ақ, Қызылорда уезі Қараөзек болысына қарасты №2 ауылдың қазағы, 22 жастағы үйленбеген, жалдамалы жұмысшы-қолөнерші отбасынан шыққан, сауатты Досанов Қалықөз комсомол мүшелігіне өтіп, губерниялық соттың азаматтық бөлімінің хатшысы қызметін атқарып жүрген жерінен «Қазақшылдар» қоғамының ісімен сотты болғандығы, құжаттар мәліметінен белгілі болды [17].

Бағдарламаның мәтініне келер болсақ – интернет өрісінен андаған бірқатар беймәлім зерттеушілер көрсеткендей – оның тақырыбының «Алашорда» қайраткері, ақиық ақын Міржақып Дулатовтың «Оян, қазақ» атты өлеңінің тақырыбымен бірдей етіп алуының өзінде үлкен мән бар екенін аңғарамыз. Бұл жағдай жастар өздері үшін Міржақып Дулатов идеясын жастар ұйымының негізгі күрес идеясы етіп алғандығын, сондай-ақ, ақынның «Көзінді аш, оян қазақ, көтер басты, өткізбей қараңғыда бекер жасты», - деп басталатын өлеңінің соңғы шумақтарындағы -

Етемін үміт жастардан,
Жаңа гүл шашқан бақшадай.
Мұрадын оңай кім табар,
Жар салып жұртқа қақсамай?
Халыққа, жастар, басшы бол!
Қараңғыда жетектеп.
Терең судан өтер ме,

Мың қойды серке бастамай? – деген жолдарын өздеріне Әке аманаттапсырмасы етіп алуы екендігін архив құжатындағы «Қазақшылдар» тобының жасаған іс-әрекеті туралы берілген деректен көре аламыз. Яғни, жұртқа тоқтамай жеткізу мен халыққа өз сөздерімен айтқанда «жар салу, қақсау» үшін, оған айтатын сөздерді «Оян, қазақ!» деген сөздермен бастап, шағын да болса, сол кезеңдегі жағдайды дұрыс түсіндіруге жасаған талпынысты қазақтарға арнаған арнайы үндеу-бағдарламаға айналдыру, қиын кезде оны жазатын қағаз тауып, қағаз алатын қаржы іздестіріп, тапқанын қызықшылыққа емес, халық санасын ағартуға жұмсағанына «Ерлік іс» деп баға беруге болады. Бағдарлама советтік жүйенің 11 жылдық басқару нәтижесіне баға береді, Қазақстанның жаңа отарлық жағдайын және Ресей империясы кезіндегі саясатының жалғастырылып келе жатқандығын нақ осы жағдайды қазақтардың өздеріне «қазақтардың еңбекшілері өздеріне жоба әзірледі ме? Жоқ!» деп жауап бере отырып, сұрап алмағандығымен; барлық жерлердегі жергілікті және жоғарғы билік орындарында «озық авантюрист қарақшылар» отырғандығымен; оқу орындарының орыс мәдениетін насихаттау арқылы орысшылдарды тәрбиелеу орындарына айналғандығымен дәлелдейді және ақыр соңында Батыс Қазақстанда шақырылған Кеңестер съезінде орыстарсыз қазақтар ешқашан мәдени дами алмайтындығы, сондықтан олар жерсіз орыстарды Қазақстанға көшіріп, қазақтардың ең жақсы жерлерін солардың пайдалануына беруді қажет деп тапқан фактісімен дәлелдейді және өздері «авантюристер» деп атаған орыс саясатындағы басты міндеттердің бірі деп есептеген. Жастардың үндеу-бағдарламасы мақала соңында қосымшада беріліп отыр [17, П.10-11].

Үндеу-бағдарламаның 2-ші пунктіндегі «Дүниежүзілік революцияның негізі, авангардына айналу мақсатымен олар Қазақстаннан астықты сыпырып тартып алу науқандарын жүргізуде», - деп, болып жатқан, қазақ қоғамына ауыр соққы болып тиген «астық дайындау» науқанына «Қазақшылдардың» берген бағасының шынайылығын келесі «Список судебных бригад, посланных в аулы для разбора дел по хлебозаготовкам» деп аталатын советтік есептік құжат та толық дәлелдеп тұр. Ол тізімде әрбір астық дайындайтын ауылға 1 сот, 1 тергеуші-милиционерден жіберілгендігін көре аламыз [18].

Соттар мен милициялардан өзге, жергілікті халықтың астығын советтік билік үшін тартып алып беру жұмысына 6 РИК мүшесі (бригадирлері Молдағалиев пен Бүркітбаев), құрылысшылардың партия ұйымынан 6 мүше (бригадирлері Козлов, Продан), совпартмектебінен 6 мүше (бригадирі Исабеков, Кембаев), «Среазсвинец» ұйымынан 3 мүше (бригадирі Давлетходжаев), сантонин зауыты ұйымынан – 6 мүше (бригадирі Игнатев), милиция ұйымынан – 4 мүше (бригадирі Ефкашин), мақта техникумы ұйымынан – 9 мүше (бригадирі Қосымбеков), су шаруашылығы ұйымынан 3 мүше (бригадирі Евсеев), Шымкент теміржол станциясы ұйымынан – 6 мүше (бригадирі Яхонтов), қолөнер өндірісі одағы ұйымынан – 6 мүше (бригадирі Белоусов), ауруханалар ұйымынан – 6 мүше (бригадирі Ажибаев), қалалық

тұтынушылар одағы ұйымынан – 8 мүше (бригадирі Кочур, Блудов), типографиядан – 3 мүше (бригадирі Умаров), қазторг ұйымынан – 7 мүше (бригадирі Громов, Алимкулов), қазақ мақта одағынан – 4 мүше (бригадирі Татаринцев), байланыс ұйымынан – 4 мүше (бригадирі Наушибаев), астық кооперациясы ұйымынан – 6 мүше (бригадирі Мирошенко), кәсіби техникалық мектеп партия ұйымынан – 3 (бригадирі Ануфриев), барлығы – 105 ВКП(б) мүшесінің Бадам ауданының 1, 2, 4-10, 12, 13, 17-28-ші ауылдарына жіберілгендігін көре аламыз [18, П.5-7].

Санамалай келгенде, 105 партия мүшесінің советтік билік үшін астық дайындау науқанын «ойдағыдай» өткізу үшін бас-аяғы 18 ауылға барғандығы және оның үстіне олардың сот және тергеушілер корпусымен күшейтілгендігінен қазақ ауылдарының соғыс жағдайында жау тылында қалғандай күй кешкендігін, ақырғы күнкөрісінен де «кедейлерге дос» бетпердесін таққан советтік биліктің айырғандығын көре аламыз. Кейін ВКП(б)-ның өзі «Асыра сілтеу» деп баға берген бұл сорақылықтың жастардың бұлқынысын туындатпай қоймайтындығы белгілі.

Міржақып Дулатовтың отты өлеңі советтік-коммунистік билікке қарсылық ой-пікірдің идеологиялық негізі ретінде қызмет атқарғандығымен қоса-қабат, қоғам санасында сол кезеңде қалыптасып келе жатқан сол қарсылықтың ұштала келіп, Шымкент қаласының жастарын да бей-жай қалдырмағандығын, олар ұйымдастырған «Қазақшылдар» тобының жұмысынан көреміз. «Обвинительное заключение» деп аталған құжат мәтінінен «Қазақшылдар» тобында әрекет жасағандардың барлығы РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58/10 бабының 2-ші бөлігімен айыпталып сотталғандығы туралы мәлімет бар.

Бұл баптың мазмұнын толық келтірейік. Ол жерде: «58/10. Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению Советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст. ст. 58/2-58/9 настоящего Кодекса), а равно распространение или изготовление, или хранение литературы того же содержания влекут за собой - лишение свободы на срок не ниже шести месяцев. Те же действия при массовых волнениях, или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, влекут за собою меры социальной защиты, указанные в ст.58/2 настоящего Кодекса», - делінген [16, П.76].

Ал, нақ осы «Қазақшылдар» тобының мүшелеріне кесілген айыптау жазасы бабының мәтініне келер болсақ, онда: «Вооруженное восстание или вторжение в контрреволюционных целях на советскую территорию вооруженных банд, захват власти в центре или на местах в тех же целях и, в частности, с целью насильственно отторгнуть от Союза ССР и отдельной союзной республики какую-либо часть ее территории или расторгнуть заключенные Союзом ССР с иностранными государствами договоры, влекут за собой – высшую меру социальной защиты – расстрел или объявление

врагом трудящихся с конфискацией имущества и с лишением гражданства союзной республики и, тем самым, гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с допущением, при смягчающих обстоятельствах, понижения до лишения свободы на срок не ниже трех лет, с конфискацией всего или части имущества [6 июня 1927 г. (СУ № 49, ст. 330)], - деп көрсетілген [17, б.38].

Осындай ауыр айыптауға ұшырайтындай, небәрі 21-23 жас аралығындағы бас-аяғы 6 жас жігіттің советтік билікке соншалықты қандай қауіп келтіргендігі туралы материалдарды іздестіріп, архив құжаттарына үнілгенімізде, шын мәнінде келгенде, соншалықты ауыр іс-қимылдар жасалмағандығына куә боламыз. Ендеше, құжат куәлігіне кезек берер болсақ, Достанов 1928 жылдың сәуір айында Шымкентте тұрып жатқан Битімбаев, Досанов, Жүзбаевтардың Базар көшесі, 69-шы үйдегі пәтеріне келеді. Әңгіме барысында, Достанов өзі арнайы «Қазақшылдар» ұйымының атынан келгендігін, сөйтіп Шымкентте астыртын жұмыс жүргізу туралы ойы бар екенін жеткізеді. Құжат материалының көрсетуі бойынша осы әңгіме кезінде ауылшаруашылық техникумында оқитын Молдабеков Мәулен пен Манасбаев Қошқарәлі де осы пәтерде болған екен. Достанов Еңсеп қазақ халқына ең алдымен «Қазақшылдар» ұйымының атынан үндеу жазу керек екендігін түсіндіреді де, жиналған жастар бұл іске кірісіп те кетеді. Үндеу мәтінін Достанов Еңсеп пен Битімбаев Әбдірахман айтып тұрған екен де, ал, студент бала Манасбаев Қошқарәлі оны қағаз бетіне түсірген. Үндеу жазылып болғаннан кейін оны Битімбаев Әбдірахман қайтадан қарап, жөндеп шығады. Үндеу жазылып жатқан кезде олардың жанында Жүзбаев Абдолла да болғандығы туралы архив дерегі айғақ берді. Сөйтіп, жазылып дайындалған үндеу мәтіні 5-6 дана етіп көшірілген де, 6-сынан 7-ші мамырға қараған түнде оны Шымкент қаласындағы губерниялық атқару комитетінің, губзу, еңбек бөлімі, губерниялық сот үйі, уездік атқару комитетінің, қалалық дәріхананың витриналарына Достанов Еңсеп, Манасбаев Қошқарәлі, Молдабеков Мәулен үшеуі жапсырып шыққан! Советтік тергеу орындары тіпті оған қай дүкеннен сатып алынғандығы, оны сатып алу үшін қаражат қайдан табылғандығына дейін анықтаған. Дегенмен, құжат материалдарындағы мынадай бір факт өзіне назар аударады. Ол үндеу бірнеше қағазға түсіріліп болғаннан кейін ғана Достанов Еңсептің Досанов Қалыкөзге «Қазақшылдар» ұйымына кіруге үгіттегендігі. Ендеше, ұйымның Шымкентте толыққанды жұмыс жасағандығы туралы тұжырым жасауға болмайды. Бұл советтік зорлыққа қарсы ширыққан жастардың ұйымдасуға ұмтылған алғашқы қадамдары мен одан әрмен қарай дамуға мүмкіндік ала алмай қалған бір реттік қана қарсыластық бұлқынысы деп қарауға болады. Өйткені, ұйым жұмысы үшін ОГПУ-дың соттан тыс қарауына жіберілген алтаудың тек біреуі – Достанов Еңсеп қана өзін «Қазақшылдар» ұйымының атынан Шымкентке келгендігін, басқаларды алғаш рет қана осы ұйымға тартып үгіттегендігін көре аламыз [17, Б.5].

Ендеше, тұрақты және жоспарлы жұмыс жасаған ұйымның болмағаны, алайда, азулы биліктің алдында қауқарсыз, өрімдей жастардан енді ғана құрала бастаған осы бір шағын ғана топтың жасындай жарқырап, елінің қамын ойлап, топ алдына шыққандығы туралы ғана қорытынды жасауға болады.

Қорытындылай келе, осы жастардың ақталуы туралы мәліметті <https://ru.openlist.wiki/> парағынан іздестіру жұмысы туралы қысқаша мәлімет беріп өтпекпіз. Достанов Еңсеп Жарылғапұлының, Молдабеков Мәуленнің, Жүзбаев Абдолла Тастанбекұлының ақталғандығы мәлім болды. Ал, аталған сайт базасынан Досанов Халикуз, Битимбаев Абдурахман, Манасбаев Қошқарали туралы ешқандай мәлімет табылмағандығы белгілі болып отыр. Болашақтағы ізденіс осы соңғы үш тұлғаның тағдырын қарастыруға байланысты болмақ.

Сондай «топшылдардың» бір ошағы Түлкібас ауданында да жұмыс жасағандығын архив құжаттарынан біле аламыз.

1. НКВД ісінің №150 революцияға қарсы ұйым мүшесі деп айып тағылған ауыл тұрғыны БАЙМҰРАТОВ БЕКБАЙ 1896 жылы Өзбек КСР-інің Нарын ауданының Пайтокси қышлағында өмірге келген. Тұтқындалған кезде Түлкібас ауданының Сарыбұлақ ауылдық Кеңесінің Октябрь колхозында қатардағы колхозшы болып өмір сүрген. Әлеуметтік шығу тегі – диханшылықпен айналысқан бай деп көрсетіледі. Дегенмен, «Тұтқынның анкетасы» деп аталатын құжаттағы мәлімет бойынша оның әкесі арбакеш болып, саудамен айналысқан. Шаруашылығында 20-25 қой, 2 түйесі болғандығы белгілі болып отыр. Осындай шаруашылығы бар Бекбайдың тұтқындалған жылы 28 жаста болған жұбайының аты – Жұбаш, баласы Ислам 8 жаста, қыздары Қалбибі – 5 жаста, Қалдықыз – 3 жаста, Замыш – 1 жаста ғана болған екен [19].

Коммунистік партия қатарында болмаған. Түлкібас ауданы, Ванновка селосындағы НКВД бастығы, мемлекеттік қауіпсіздік лейтенанты Шестериковтың 15.10.1937 жылы берген тұтқындау анықтамасы бойынша ол революцияға қарсы ұлтшылдар тобында болғандығына байланысты, партияға кіру алдында кандидаттығынан шығарылып тасталған және колхозшылармен болған жанжал үшін 1937 жылы 1 жылға еңбекпен түзеу жазасы кесіліп, сотталған. Шестериковтың анықтамалық көрсетуі бойынша Баймұратов Бекбай колхоз жұмысына барынша кедергі келтірген деп айыпталған. Сондықтан, оған РСФСР-дың Қылмыстық Кодексінің 58-II бабы бойынша айып тағылу сұралған және сол – 1937 жылдың 15-ші қазанында тұтқындалған [19, П. 4.].

Осы жоғарыда тағылған айыптар бойынша НКВД-ның 1937 жылғы 4 қарашада Ванновка елді мекенінде өткізген жиналысында 58-II, 58-7 баптары бойынша жаза қолдану туралы қаулы қабылданған.

1. Бұған негіз болған «Айыптау қорытындысы» атты құжатта Бекбай Баймұратовқа Түлкібас ауданының НКВД (Ішкі істер халық комиссариаты) тағылған айыптарды талдап көрер болсақ, ол құжатта

облыстың жер аумағында мақсаты кеңес өкіметін құлату, Қазақстанның КСРО құрамынан қарулы күрес арқылы бөліп алып шығу және ол жерде «қазақ буржуазиялық мемлекетін» құру болып табылған республикадағы «ұлтшыл, террористік-көтерілісшіл және шпиондық-диверсиялық» ұйымның ашылмай қалған бөлімшесі – «контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымының» әшкере болғандығы көрсетілген. Бір мүшесі Бекбай Баймұратов болып табылған осы «контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымы» Түлкібас ауданы өңірінің ауылшаруашылық саласында шпиондық-диверсиялық жұмыс жүргізген дегені, қарастырылып отырылған кезең үшін өте-мөте ауыр айып тағылған. Құжат дерегі НКВД-ның Түлкібас ауданы бөлімінің басшысы аға лейтенант Шестериковтың онымен де тынбай, «контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымы» деп айып тағылып отырған тұлғалардың алашордашылар, байлар, моллалар және басқа да кеңестік үкіметке қарсы «элементтерді» төменгі, ауылдық деңгейдегі болса да басшылық қызметтерге тартқандығын, контрреволюциялық топтардың мүшелерін кеңестік биліктің құрамына енгізуге әрекет жасады, сөйтіп жергілікті билікті басып алуға әрекеттенді деп құрастырылған сөз тіркестерін тілге тиек ете отырып, колхоз құрылысына қарсы әрекет жасады деген жалған айыптарды үйіп-төккен [19, П. 5.].

Алайда, айыптаулардың шынайы, жалған емес екендігін құжат бетінде дәлелдеу мақсатында «Айыптау қорытындысы» деп аталған құжатқа «контрреволюциялық топ» мүшелерінің барлығының «қылмысты мойындауы туралы берген түсініктері» біршама толық беруге тырысқандықтары, өздерінің қанқұйлы істерін шындыққа жанасымды сияқты сөздермен, құжаттармен негіздеуге ұмтылыстары байқалады.

Мысалы, Өтепбергенов деген азамат өзінің «контрреволюциялық топ құрамына 1936 жылы кіріп, колхоздағы байлардың аман-есен қалуы үшін жұмыс істей бастағаны, осы үшін Баймұратовпен бірге бөгде «элемент» - саудагер Джугашевке айналыс жасап, пайда табуы үшін 1000 рубль бергендіктері, «Октябрь» колхозының бастығы бола тұра Баймұратов колхоз малын сақтауға көңіл бөлмей, мал басының тең жартысын жұқпалы аурумен ауыртқандығын» көрсетсе, айыпталушы Баймұратов Бекбайдың өзі кәмпескеге түскен қайын атасын жасырғандығын, ауданға белгілі алашордашы Кестаубаевқа анықтама бергендігін, 173 гектар жердегі мақталықтың 16-18 гектарын қуратып тастағандығын мойындайды [19, П.11.].

Ал, Айтбаев Жұбай деген айыпталушы болса, өзі берген куәлігінде «Октябрь» колхозының халқы арасында кеңестік құрылысқа қарсы наразылықты күшейту үшін колхозшылардан 5-25 рубль аралығында ақша жинағандығын, сөйтіп ол ақшаны өзі иемденіп кеткендігін, 1931 жылы колхозға жинаған малды талан-тараж еткендігін көрсетеді [19, П.14].

2. Осылайша жалған айыптаулардың негізінде Баймұратов Бекбай ату жазасына, ал, контрреволюциялық топтың мүшелері деп осы бір іс бойынша айыпталған Ермеков Ізтілеу, Сейдалиев Утеш, Сейдалиев Жұбай, Ешанов

Барамбай, Өтебергенов Абдылбек, Әлімбеов Жорабай деген азаматтардың әрқайсысы 10 жылға бас бостандығынан айыру жазасын арқалап кете барған [19. П.8-17].

3. Ал, 1937 жылдың 29-шы қарашасында НКВД лейтананты Борисов басқарған «үштіктің» Баймұратов Бекбайға шығарған ату жазасы орындап, ол туралы арнайы «Акт» жасалған [19. П. 8.].

4. Айыптаудың жалғандығын №150 іс бойынша істі болған ауыл кедейлері, партия мүшелерінің, партия нұсқаушыларының «үштіктің» шешіміне бірнеше рет берген «Қарсылық хаттарынан» көруімізге де болады [19. П. 31-33.].

Еңбек, соғыс ардагері, Түлкібас ауданының құрметті азаматы, зейнеткер Ыбырайұлы Тұрардың 2002 жылдың тамызында жазып берген естелік әңгімесі де осы жағдаятқа сәуле түсіреді. Тұрар Ыбырайұлы аға Бекбай Баймұратұлының алғашында Сарыбұлақ ауылы Октябрь колхозы болмай тұрып, Ақжар селосын ұйымдастырып, алғашында өзі сатушы, кейіннен сельпо бастығы болып істегендігін, сол уақыттағы талапқа сай селоға лайықты жолдар салдырғанын, тауарларды ауданнан, Шымкент қаласынан, Қарабұлақ селосынан ат, өгізарба, түйелермен тасығандығын, көрші елді мекендерден дүкендер аштырғандығын айта келіп, Амансай, Талап, Жаңа Тұрмыс, Түйе тос елді мекендерді азық-түлік, қант, шай, тұзбен қамтамасыз еткізгендігін мысалға келтіреді. Жаңадан ұйымдасқан Октябрь колхозының бастығы Сүгірбеков Нақышбекке колхоз ұйымдастыру кезінде кездескен кедергілерді жоюға көптеген жәрдемін тигізгендігін, ал, 1935 жылдың басында осы колхозға төраға бастығы кезінде колхоздың шаруашылық-экономикалық жағдайын түзеу үшін елді мекеннен мектеп, ауыл совет, медпункт аштырғанын, ол үшін, Сарыбұлақ ауылында Қаратау сілемдеріндегі көл-бұлақтардың суы Октябрь, Қызыл арық колхоздарының 500-600 гектар жерлерін суландыруға келетін, кейіннен біртіндеп азайғаннан кейін өзен бойларындағы көл-бұлақтарды бөгетіп, Ақжар, Қарабастау, Бектұрмас, Жауғаш арықтарын қаздырып өзен бойларын суландырғандығын, бірнеше рет мақта, дақыл ектіріп, әр гектардан 15-20 центнер мақта алуға қол жеткізгендігін айта келіп, судың кемуіне байланысты пайдаланылмай тек орны қалған каналды «Бекбай салдырған» канал деген аты қалғанын, сол азаматтың еңбегі,- деп, мақаланың зерттеу нысаны болып отырған Баймұратов Бекбай есімді азаматтың халыққа сіңірген еңбегінің ұрпақтан ұрпаққа жеткенін жылылықпен сөз етеді: «Ауылда орталау Октябрь атындағы мектеп болды. Сол мектептің 7 класын сонда аяқтаған. Ақжар селосында ауданда бірінші рет ауа телефоны болды. Бұл 1940 жылға дейін істеді. Бұл аудан орталығымен байланысты болатын. Біздің Сарыбұлақ ауданында туып, басқа шаруашылықтарда жұмыс істеген ағалар мен әкелерді еске алмай кету, кешірімес күнә болар еді. Сондықтан, аздап мағлұмат беруді жөн көрдім:

1. Әлімбеков Шертай – бірінші болыс болған.

2. Кетаубаев Жұмабек - мұғалім, мектеп директоры, Манкент селосында Абай мектебін салдырған. Оны басқарғаннан кейін Балықшы селосынан Балықшы мектебін салдырған.

3. Қыстаубаев Жұмабек – оқу бөлімінің бастығы, Орталық партия ұйымында нұсқаушы, бөлім бастығы, трамвай пресс бастығы, түсті металлургия орынбасары болып істеген.

4. Ермеков Ізтілеу – мұғалім, Антоновка детдомы мен Балықшыда мұғалім болған.

5. Өтеш Сейдуалиев – мұғалім, райкомда нұсқаушы болды.

6. Жұбан Сейдуалиев – колхозшы, партия ұйымының хатшысы.

7. Өтепберген Әбілдабек – есепші.

8. Сәдібеков Кәрімбек – мұғалім, мектеп директоры.

9. Есжанов Боранбай – қоймашы.

10. Әлімбеков Жорабай – Чапаев аулындағы колхоздың төрағасы.

11. Баймұратов Бекбай – колхоз бастығы.

Осы жоғарыдағы азаматтар «халық жауы» деп, 37-38-ші жылдарда ұсталып, тек Жұмабек Қыстаубаев 8 айдан кейін ақталып, бұрынғы Алматы қаласындағы жұмысына орналасып, 1941-1945 жылдары соғысқа қатысып, 1946 жылы оралды. Ал, Қыстаубаев Жұмабек, Ермеков Ізтілеу, Есжанов Боранбай, Өтепбергенов Әбілдабек, Шәнтікерімов Кәрібек кесілген үкімдерін өтеп, елге келіп, 1986 жылдары бақилыққа кетті. Ал, қалған бес кісі сол жақта дүниеден өтті. Бұлардың барлығы да 1955-1960 жылдары ақталды.

Ал, біздер осы ағалар мен әкелердің істеген жұмысын көзбен көріп, қолмен ұстамасақ та, өткен әкелердің айтқан сөздерінен алған әсерлерді қағаз жүзіне түсіруге жеткізгенімізге қуанамыз. Қазақта «Ғалымның ісі, жақсының аты өшпейді», - дейді ғой. Мен Сламханның әкесін көрдім, үйінде бірнеше рет болдым. Мен мектептен 5-6 км. қашықтықта тұрдым. Көктем, күз айларында сондағы туған-тумалардың балаларымен үйлеріне баратынмын. Бекен жирен шашты, мұртты кісі болатын. Сламханның бойы, түрі әкесіне тартқан. Қазіргі жастар мектепке бар десе жылайды. Ал, біздер қанша алыста тұрсақ та, әке-шешелер оқуға бармай-ақ қойындар, күн суық, жауынды десе, жүзімізден жас сорғалап жылайтынбыз. Ел адамдарынан көп тәлім-тәрбие алғандарымыз Қыстаубаев Жұмабек пен Кәрібаев Баймахан. Қыстаубаев Ж. 1946 жылы Отан соғысынан оралған соң, жоғарғы орындарға шақырса да бармай, ауылда жұмыста қалып, бұрынғы Октябрь колхозына төраға болып, 35-40 үйді соғыс жылдары жан сақтау таукіметімен жекжат-жұрағаттарына тарап кеткендерді жинап 130-140 үйге жеткізді. Жаңадан екі учаске болып, Ақжар, Қарабастау поселкелеріне үй-жай салдырды. Колхоздарды материал, күш-көлікпен қамтамасыз етті. Ауылға мектеп, монша, клуб, магазин медпункт салдырды. Бұрынғы Октябрь орта мектебі қайтадан ашылды. Алғашқы директорлары болып Тіленші Төриев, Тоғатай Мүсілім жұмыс жасады. Кәрібаев Баймахан Сарыбұлақ ауыл советі, онан соң аудандық советтің хатшысы, кейіннен Машат село бастығы, Жамбыл атындағы колхоздың кассир-бухгалтері қызметін атқарды. 1996 жылы 80 жасында ауыр

науқастан дүниеден өтті. Ал, Жұмабек Қыстаубаев 30-шы болып, бұрынғы Каганович, Пістелі, Свердлов, Көкбұлақ колхоздарын ірілендіріп, Абай атындағы колхозда төраға болып қызмет істеді. Бұрынғы шашыраңқы елді жол-өзен бойларына жайластырып, клуб, медпункт, мектеп салғызды. Ең алғашында елді мекен, бұрынғы ата-қонысымнан ажырайтын болдым деп өкініп зар салса, қазіргі жастар мың да бір рахмет айтуда. Бұл жоғарыдағы мәліметті жазудағы мақсатым – бұлардың атақ-даңқын шығару емес, кейінгі ұрпақтар оқып, біздің ата-бабаларымыз да өз деңгейінде ел болып, ұрпақ үшін жұмыс жасағанын білдіру еді», - дейді естелік беруші [19. П. 37-38.].

Алғыстар білдіру. Ұсынылып отырылған мақала Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның Жобалық кеңсесінің қолдауымен және BR24993057 Фундаментальные исследования основных базовых категорий и подкатегорий жертв политических репрессий в Казахстане и процессы их полной реабилитации тақырыбындағы бағдарламалық мақсаттық қаржыландыру аясында дайындалды.

Әдебиеттер мен дереккөздердің тізімі

1. Қоңыратбаев О. Тұрар және Түркістан. Зерттеулер – Шымкент: Әлем, 2019. Б. 86.
2. Түркістан облысының қоғамдық-саяси тарихының мемлекеттік архиві (ТОҚСТМА). Қ.33. Т. 1. І.26. 1 п.
3. Тұранов Д. Ұзаққа созылған оралу// Оңтүстік Қазақстан. 6 тамыз, 1994 жыл.
4. Қожанов С. Мұны анықтау керек. // Шығармалары. – Алматы: Арыс, 2009. Б.48.
5. Қожанов С. Әзірлену керек. // Шығармалары. – Алматы: Арыс, 2009. Б.49-50.
6. Қожанов С. Еңбек жұртшылығы барлығын жеңеді. // Шығармалары. – Алматы: Арыс, 2009. Б.53.
7. Қожанов С. Ұлт шекарасы һәм Қазақстан. // Шығармалары. Алматы: Арыс, 2009. Б.53.
8. Қожанов С. Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі. // Шығармалары. – Алматы: Арыс, 2009. Б.57.
9. РМӘСТА. Қ.62. Т.1. Іс 22. П.41-42. Қосымша В.
10. РМӘСТА. Қ.62. Т.1. Іс 22. П.81.
11. РМӘСТА. Қ.62. Т.1. Іс 22. П.80.
12. РМӘСТА. Қ.62. Т.1. Іс 22. П.43.
13. ТОҚСТМА. Қ.31. Т.1. Іс.19. Обвинительное заключение по делу группы «Казакшильдер». 7 июня 1928 года. На 13 листах.
14. https://www.academia.edu/37233065/DO%C4%9EUMUNUN_100._YI_LINDA_BAYM%C4%B0RZA_HAY%C4%B0T_ve_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZDE_T%C3%9CRK%C4%B0STAN_TAR%C4%B0H%C4%B0_ARA%C5%9ETIRMALARI_ULUSLARARASI_SEMPOZYUMU_B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0LER%C4%B0_Istanbul_2017.

15. ТОҚСТМА. Қ.31. Т.1. Іс.19. П.3. Обвинительное заключение.
16. Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г. И с приложением постатейно-систематизированных материалов. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. Б.427., Б.60.
17. ТОҚСТМА. Қ.31. Т.1. Іс.19. П.3. Копия. Обвинительное заключение.
18. ТОҚСТМА. Қ.17. Т.1. Іс.79. П.8. Список судебных бригад, посланных в аулы для разбора дел по хлебозаготовкам.
19. ШҚСҚМ. Қор №1. Іс 16. П. 6.

References

1. Qonyratbev O. Turarzhane Turkistan. Zertteuler – Shymkent: Alem, 2019. B. 86.
2. Turkistanoblysinin qogamdyk-sayasi tarihinin memlekettik arhivi (TOQSTMA). Q. 33. T. 1. I. 26. 1 p.
3. Turanov D. Uzaqqasozylgan// OntustikQazaqstan. 6 tamyz, 1994 zhyl.
4. Қожанов С. Мұны анықтау керек. // Шығармалары. – Алматы: Арыс, 2009. Б.48.
5. Qozhanov S. Azirlenukerek. //Shygarmalary.-Almaty: Arys, 2009. B.49-50.
6. Qozhanov S. Enbek zhurtshylygy barlygyn zhenedi. // Shygarmalary. – Almaty: Arys, 2009. B.53.
7. Qozhanov S. Ult shekarasy ham Qazaqstan. //Қожанов С. Ұлт шекарасы һәм Қазақстан. // Shygarmalary. – Almaty: Arys, 2009. B.53.
8. Qozhanov S. Andamay soilegen auirmai oledi. //Қожанов С. Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі. // Shygarmalary. – Almaty: Arys, 2009. B.57.
9. RMASTA. Q62. T.1. Is. 22. P.41-42. Qosymsha B.
- 10.RMASTA. Q62. T.1. Is. 22. P.81.
11. RMASTA. Q62. T.1. Is. 22. P.80.
12. RMASTA. Q62. T.1. Is. 22. P.43.
13. TOQSTMA. Q.31. T.1. IS.19. Obvinitelnoe zakluichenye po delu gruppi «Qazaqshilder». 7 uinya1928 goda. Na 13 listah.
14. https://www.academia.edu/37233065/DO%C4%9EUMUNUN_100._YILINDA_BAYM%C4%B0RZA_HAY%C4%B0T_ve_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZDE_T%C3%9CRK%C4%B0STAN_TAR%C4%B0H%C4%B0_ARA%C5%9ETIRMALARI_ULUSLARARASI_SEMPOZYUMU_B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0LER%C4%B0_Istanbul_2017.
15. TOQSTMA. Q.31. T.1. Is.19. P.3. Obvinitelnoe zakluichenye.
16. Ugolovny kodeks RSFSR.Oficialny tekst s izmenyami na 1 uilya 1950 g. I s prilozhenyam postateyno-systamatizirovannyh materialov.– М.: Gosudarstvennoe izdatelstvo uirydicheskoy literature, 1950. B.427., B.60.
17. TOQSTMA. Q.31. T.1. Is.19. P.3. Копия. Обвинительное заключение.
18. TOQSTMA.Q.17. T.1. Is.79. P.8. Spysok sudeinyh brigad, poslannyh v auly dlya rasbora del po hlebozagotovkam.
19. SHQSQQM. QOR №1. Is 16. P. 6.